

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ

Виявлено основні характеристики проблеми сучасної теорії конкурентоспроможності підприємства. Обґрунтовано необхідність доповнення теоретичних основ управління конкурентоспроможністю положеннями інституціональної теорії та еволюційної теорії економічних змін. Запропоновано методологічні принципи управління, які включають теоретичну та методичну основи управління конкурентоспроможністю підприємств.

Ключові слова: конкурентоспроможність, управління конкурентоспроможністю, методологія, інституціональна теорія, еволюційна теорія економічних змін.

O. NIKOLYUK

Zhytomyr National Agroecological University

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF COMPETITIVENESS MANAGEMENT OF ENTERPRISES

The main characteristics of the problem of the modern theory of competitiveness, which is based on neoclassical economic theory have been revealed. The necessity to supplement the theoretical foundations of competitiveness management by the points of institutional theory and evolutionary theory of economic changes has been substantiated. It is proved that competitiveness is formed by competitive advantages and uncertainty. The scheme of competitiveness management based on institutional economics has been worked out. Methodological principles of management, which include the theoretical and methodological framework of competitiveness management of enterprises have been suggested.

Key words: competitiveness, competitiveness management, methodology, institutional theory, evolutionary theory of economic changes.

Вступ

Активізація досліджень процесів управління конкурентоспроможністю та стратегічного менеджменту зумовила виникненням нових теорій конкурентоспроможності, які концептуально різняться від традиційних. Характерною рисою трансформацій наукової думки є перегляд сфери формування конкурентних позицій суб'єктів господарювання та джерел їх конкурентноздатності. Зокрема раніше в основу стратегічного управління конкурентоспроможністю закладався цілеспрямований вплив на зовнішні чинники – елементи ринків збуту продукції (теорія конкурентних переваг М. Портера) [1, 2]. Натомість, в сучасних теоріях на перший план винесено внутрішні фактори, до яких, передусім, належать ресурси підприємства, їх якісні та кількісні характеристики [3–6]. З позицій системного підходу соціально-економічні системи практично не здатні впливати на складові зовнішнього середовища, тобто на конкурентів, постачальників, споживачів та інших учасників ринкових відносин. Альтернативний спосіб формування можливості управляти діями конкурентів та контрагентів пропонують Ф. Мур, М. Брандербурґер і Дж. Нейлбафф, К. Прахалад і В. Рамасвами, які є прибічниками теорії співконкуренції [7–9].

Більшість теорій конкурентоспроможності підприємства ґрунтуються на засадах неокласичної теорії, яка має ряд суттєвих недоліків. Як зазначає В. Демент'єв, нежиттєздатність та декларативний характер ортодоксальної економічної теорії підтверджено «відомими складнощами перехідної економіки, які зазвичай розглядаються як провал теоретичних моделей економічної політики, в основі якої лежала неокласична теорія» [10, с. 18–19]. До фундаментальних помилок неокласиків слід віднести: 1) ігнорування нерозривного зв'язку економічної системи із соціальною, екологічною, політичною, правовою та іншими сферами суспільного життя та, як результат, відсутність законів, які б описували реальні економічні системи; 2) підміну причин виникнення підприємницьких структур цілями їх діяльності та, як наслідок, деформацію критеріїв та індикаторів ефективності в теоріях управління; 3) дослідження процесу функціонування економічних систем замість процесу їх еволюції, що зумовлює неможливість адекватного управління їх розвитком.

Ще однією особливістю сучасних економічних відносин є випадковість та хаотичність середовища, що спричиняє нерівновагу та невизначеність [11, с. 23]. Серед основних причин цього М. Хітт, Б. Кітс та С. ДеМарі виділяють технологічну революцію, зростаючу глобалізацію та формування нового конкурентного простору. Для останнього характерне зростання стратегічних розривів та нерівноважних умов; згладжування меж виробництва; гіперконкурентні ринки; підвищена увага до цін, якості та задоволення потреб споживачів, а також до інновацій та неперервного навчання; зміна кар'єрної динаміки персоналу [11, с. 23–25]. Наведене зумовлює об'єктивну необхідність перегляду основних методологічних принципів у межах відповідних теорій конкурентоспроможності підприємства й управління нею та, як наслідок, зміни їх методичного забезпечення.

Завданням дослідження є обґрунтування та систематизація методологічних принципів управління конкурентоспроможністю підприємства.

Поняття «методологія» розглядається у двох аспектах: теоретичному та практичному. Згідно з першим, методологія – це теорія або вчення про організацію діяльності, в нашому випадку про управління конкурентоспроможністю. Теорія, в свою чергу, – «це форма достовірного наукового знання про об'єкт або сукупність об'єктів, яка представляє собою систему взаємопов'язаних тверджень та доведень...» [12, с. 46]. Відтак, розкриття методологічних принципів управління конкурентоспроможністю передбачає, передусім, формування його теоретичної його основи. З іншого боку, методологія пов'язана із сукупністю методик, які описують схему та механізм використання системи методів пізнання об'єкту дослідження. Отже, формування методологічних принципів управління конкурентоспроможністю передбачає, по-перше, створення теоретичної бази управління конкурентоспроможністю і, по-друге, ідентифікацію методів, прийомів та засобів пізнання, які разом з механізмом їх практичного використання формують методичну основу вивчення цього процесу.

Теоретичні засади управління конкурентоспроможності підприємства мають вирішувати викладені вище проблеми неокласичної економіки. Виділені проблемні питання ортодоксальної теорії враховано положеннями інституціональної теорії та еволюційної теорії економічних змін. Згідно з обома теоріями, економічні суб'єкти необхідно розглядати як елементи зовнішнього середовища, а об'єктом економічних досліджень при цьому є не процес функціонування економічних об'єктів (що характерно для неокласиків), а їх еволюція. Відмінність між поняттями «функціонування» та «еволюція» полягає у тому, що остання відображає процес постійної неперервної зміни станів економічної системи, а функціонування характеризує її перебування в одному конкретному стані. Тобто процес функціонування є вужчим за еволюцію, яка повною мірою відображає сутність існування підприємств. Згідно з еволюційною теорією, виживання підприємства залежить від його здатності адаптуватись до зовнішніх та внутрішніх змін, в основі якої, на думку основоположника теорії Й. Шумпетера, лежить інноваційна активність суб'єкта підприємництва [13]. При цьому впровадження інновацій призводить до трансформації у підприємстві, тобто до його переходу з одного стану в інший. Водночас, з точки зору ресурсної теорії конкурентоспроможності «шумпетерівські» інновації являють собою теперішній вираз майбутніх конкурентних переваг, про які йдеться у фундаментальній праці Г. Хамела та К. Прахалада «Конкуруючи за майбутнє» [3]. Тобто еволюція як результат інноваційної діяльності є необхідною умовою формування конкурентоспроможного статусу підприємства, тоді як просте функціонування не може забезпечити його конкурентоспроможність у довгостроковому періоді. Відтак, фактори, які лежать в основі еволюції суб'єктів господарювання, визначають і рівень їх конкурентоздатності.

Іншим положенням еволюційної теорії, яке відзначає М. С. Абибуллаєв, є важливість рутинних процесів на підприємстві [14, с. 40]. Під рутинними процесами мається на увазі сукупність норм та правил, що обмежують поведінку економічних суб'єктів певними рамками. З точки зору інституціоналізму, рутинізація процесів провадиться через формування та імплементацію інституцій з метою зниження невизначеності дій економічних суб'єктів, діяльність яких впливає на господарський процес підприємства. Виходячи із наведеного, можна зробити висновок, що одним із визначальних факторів еволюції суб'єктів підприємництва є інституціоналізація дій інших економічних агентів, яку слід розглядати як один з механізмів підвищення конкурентоспроможності. Під інституціоналізацією розуміється зниження невизначеності дій економічних суб'єктів шляхом створення конкретних моделей їх поведінки через цілеспрямований вплив інституцій (рис. 1).

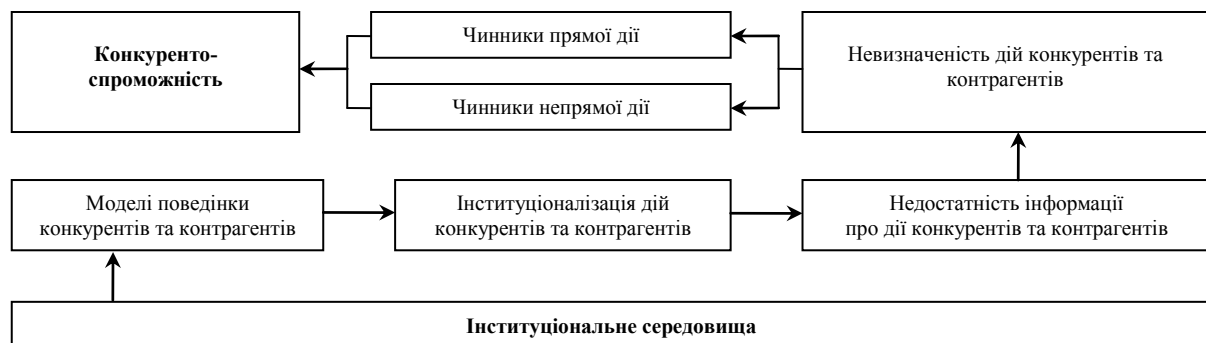

Рис. 1. Схема управління конкурентоспроможністю підприємства на засадах інституційної теорії

В основу процесу формування інституцій слід покласти принцип економічності, тобто мінімізації витрат (як матеріальних, так і нематеріальних). Тому об'єктом інституціоналізації мають бути лише ті джерела невизначеності, які суттєво впливають на конкурентоспроможність. Для цього необхідно: 1) ідентифікувати чинники прямого впливу, які формують конкурентоспроможності підприємства; 2) виявити чинники опосередкованої дії, що впливають на рівень конкурентоспроможності, проте не приймають безпосередньої участі у її формуванні; 3) оцінити ступінь та характер дії чинників непрямой дії на рівень конкурентоспроможності суб'єкта господарювання; 4) на основі отриманих результатів, виділити фактори, що мають справді суттєвий вплив; 5) ідентифікувати джерела невизначеності, характерні для істотних чинників.

Виявлення факторів прямого впливу здійснюється під час моделювання процесу формування та підвищення конкурентоспроможності, в основі якого лежить господарська діяльність підприємства. Як зазначалось, діяльність підприємства являє собою його еволюцію, проблема моделювання якої наразі посідає одне із центральних місць в еволюційній теорії. Здебільшого для формалізації еволюційних процесів використовують системи еволюційних рівнянь, які представлені у вигляді диференціальних рівнянь. Процес моделювання доцільно розбити на два підпроцеси: 1) моделювання процесу формування результатів (процес функціонування підприємства); 2) моделювання еволюціонуючої системи (процес еволюції підприємства, який складається із підпроцесів функціонування):

$$\begin{cases} \frac{dy}{dt} = f\left(\frac{dX}{dt}, t\right) \\ \frac{dX}{dt} = f(\xi, y, t) \end{cases}$$

де $\frac{dy}{dt}$ – швидкість зміни показника-індикатора еволюційного розвитку підприємства;

X – сукупність факторів, які визначають якісні та кількісні характеристики показника-індикатору еволюційного розвитку підприємства y ;

$\frac{dX}{dt}$ – швидкість зміни факторів X ;

ξ – сукупність факторів, які впливають на якісні та кількісні характеристики факторів X ;

t – фактор часу.

Управління передбачає здійснення цілеспрямованого впливу на об'єкт. З позицій інституціоналізму об'єктом управління в економіці є невизначеність, яка унеможливує прийняття раціонального рішення, тоді як згідно з теорією конкурентоспроможності управляти необхідно факторами прямої і опосередкованої дії на конкурентоздатність [15, с. 147–148]. Іншими словами під управлінням конкурентоспроможністю слід розуміти організацію цілеспрямованого впливу, по-перше, на невизначеність, що виникає та існує у межах процесу формування конкурентоспроможності підприємства і, по-друге, на фактори конкурентоздатності.

Конкурентоспроможність підприємства – це характеристика підприємства, яка є формою прояву ступеня реалізації його потенційної спроможності формувати, утримувати і використовувати стійкі конкурентні переваги. Виходячи із цього індикаторами рівня конкурентоспроможності є числові характеристики конкурентних переваг суб'єкта підприємництва, зокрема їх порівняльна оцінка із перевагами конкурентів із врахуванням ймовірності їх повторення суперниками. Джерелами невизначеності процесу формування конкурентних переваг є дії контрагентів – економічних суб'єктів, з якими підприємство взаємодіє у процесі господарювання. Джерела ж невизначеності процесу утримання конкурентних переваг пов'язані із діями контрагентів і конкурентів, зокрема із непередбачуваним та несподіваним відтворенням його конкурентних переваг останніми. Отже, управління конкурентоспроможністю має здійснюватись у двох напрямках: по-перше, у напрямку формування та утримання конкурентних переваг, а по-друге, у напрямку зниження невизначеності дій конкурентів та контрагентів, яка впливає як на факт наявності конкурентних переваг, так і на їх кількісні та якісні характеристики.

Невизначеність проявляється у вигляді підприємницьких ризиків. Тому, для виявлення джерел невизначеності, які об'єктивно потребують управління, необхідно кількісно оцінити відповідні ризики. Відтак, невід'ємною складовою управління конкурентоспроможністю є положення ризик-менеджменту, зокрема методологія якісної та кількісної оцінки ризиків. Водночас, управління окремими факторами конкурентоспроможності та джерелами їх невизначеності слід здійснювати на засадах теорії менеджменту, зокрема із врахуванням функціональних компонентів управління: планування, організації, мотивації, контролю та регулювання. В цілому схему теоретико-методологічного забезпечення процесу управління конкурентоспроможності підприємства відображено на рис. 2.

В основі моделювання, одного із основних методів пізнання реальних систем лежить використання сукупності інших методів, які формують сукупність знань про перелік можливих чинників конкурентоспроможності (абстрактно-логічні методи та прийоми), ступінь та характер їх впливу на рівень конкурентоздатності (методи кореляційно-регресійного, кластерного, *SWOT*-аналізу, методи *DEA*, інтегрального оцінювання тощо). Аналогічно методика якісного та кількісного аналізу ризиків передбачає застосування положень теорії ймовірності, економіко-статистичних методів, аналізу чутливості, рейтингового, експертного та інтегрального оцінювання тощо. Крім того, на етапі обґрунтування доцільності впровадження того чи іншого заходу управління важливим є моделювання можливих результатів їх впровадження.

Як зазначалось, серед одним з найбільш значущих чинників конкурентоспроможності підприємства є непередбачуваність дій їх конкурентів. Єдиним способом управління діями конкурентів (в т.ч. невизначеністю пов'язаною із ними), який виділяють вчені-економісти є інтеграція з ними, або іншими словами – співконкуренція [8]. З позицій системного підходу співконкуренція набуває вигляду розширення внутрішнього середовища підприємства шляхом введення у його межі конкурентів, які раніше були

елементами зовнішнього середовища. В результаті навколо підприємства ініціатора утворень нова більш широка система, до складу якої входять конкуренти та контрагенти. При цьому, будучи елементами однієї системи, вони працюватимуть задля спільної мети. Особливість інтеграційних процесів в межах сукупності конкурентів полягає одночасному зростанні результативності діяльності підприємства-лідера та менш успішних суб'єктів господарювання, які переймають його досвід. Це призводить до підвищення конкурентоспроможності галузі, що особливо актуально для суспільно значущих та експорто-орієнтованих галузей національного господарства, рівень ефективності яких не відповідає бажаному.

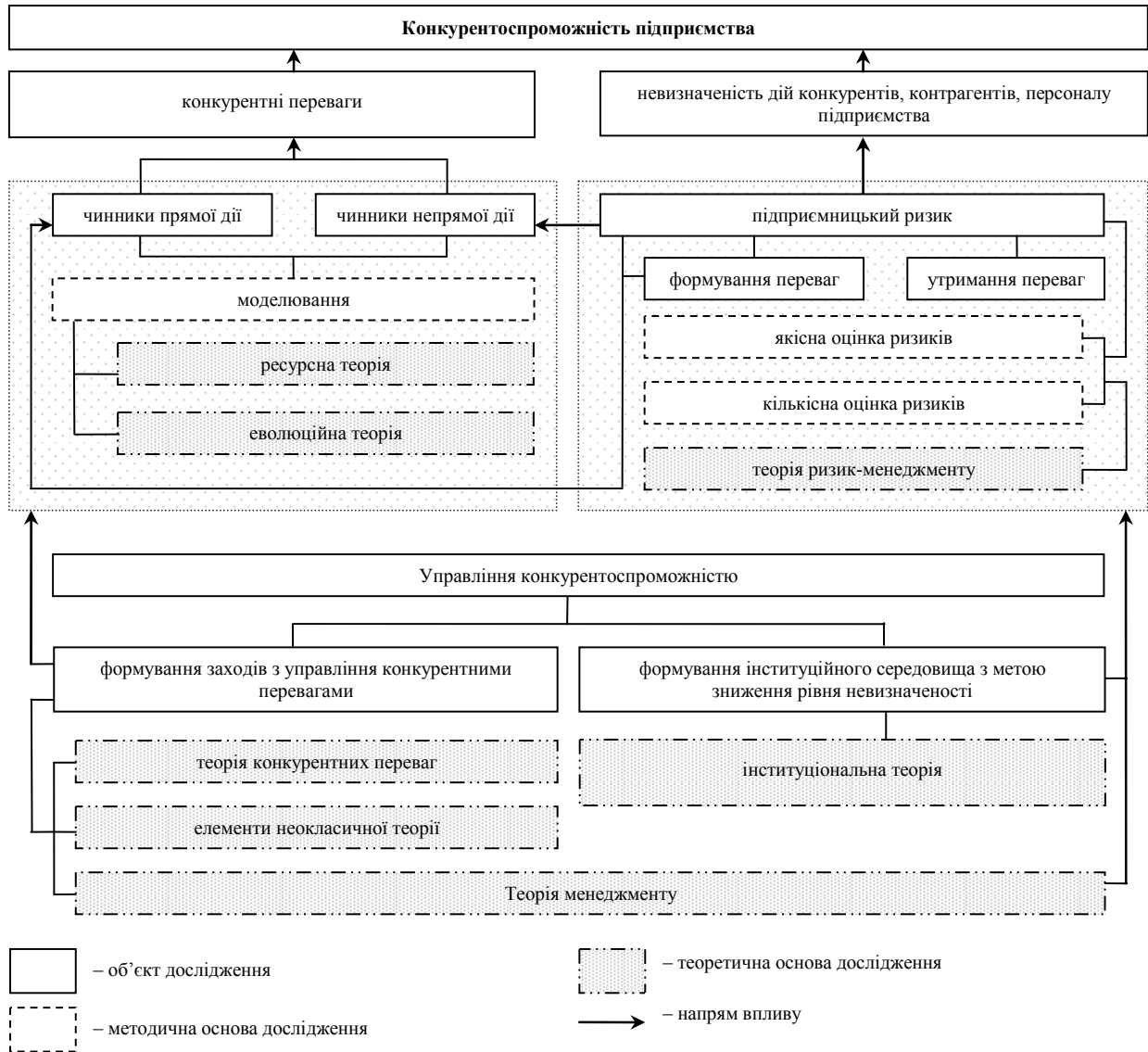

Рис. 2. Теоретико-методичне забезпечення процесу управління конкурентоспроможністю підприємства

Висновки

Конкурентоспроможність підприємства формується під впливом конкурентних переваг та невизначеності, які лежать в основі управління конкурентоздатністю суб'єктів господарювання. З огляду на динамічність, стохастичний характер та багатокритеріальність сучасних економічних систем, теоретико-методологічні основи управління конкурентоспроможністю, які здебільшого спираються на принципи неокласичної теорії, доцільно доповнити положеннями інституціональної теорії та еволюційної теорії змін. Це дасть можливість сформулювати систему заходів щодо зниження негативної дії невизначеності на конкурентні позиції підприємства. Що стосується управління безпосередньо конкурентними перевагами суб'єктів підприємництва, то найбільш обґрунтованою та пристосованою до вимог сучасності є ресурсна теорія конкурентоспроможності, яка узгоджується із положеннями теорії систем та системного підходу до дослідження соціально-економічних об'єктів, процесів та явищ. У подальших дослідженнях необхідно конкретизувати методичні основи управління конкурентоспроможністю у межах окремих підпроцесів управління конкурентоспроможністю, а саме: моделювання процесу формування конкурентоздатності суб'єктів підприємництва з врахуванням її чинників, оцінки невизначеності зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, безпосередньо управління як цілеспрямованого впливу на рівень конкурентоспроможності.

1. Портер М.Е. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Е. Портер ; [пер. с англ.]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.
2. Porter M.E. Competitive advantage: creating and sustaining superior performance. – New York : Free Press, 1985. – 592 p.
3. Хамел Г. Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня / Г. Хамел, К.К. Прахалад ; [пер. с англ.]. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2002. – 288 с.
4. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantages. *Journal of Management*. – 1991. – Vol. 17, №1. – P. 99–120.
5. Teece D.J. Dynamic Capabilities and Strategic Management / David J. Teece, Gary Pisano, Amy Shuen // *Strategic Management Journal*. – 1997. – Vol. 18, № 7. – P. 509–533.
6. Grant R.M. The Resources-Based Theory of Competitive Advantage: Implications of Strategy Formulation / R.M. Grant. – *California Management Review*. – 1991. – Vol. 33, №3. – P. 114–135.
7. Прахалад К.К. Майбутнє конкуренції. Творення унікальної цінності спільно із клієнтами / К.К. Прахалад, В. Рамасвами. – К. : Вид-во Олеся Капусты, 2005. – 258 с.
8. Brandenburger A. M. Co-opetition / A. M. Brandenburger, B. M. Nalebuff. – N.-Y. : Doubleday, 1996. – 105 p.
9. Moore F. Predators and Prey: A New Ecology of Competition / F. Moore // *Harvard Business Review*. – 1993. – № 3. – P. 75–86.
10. Дементьев В. В. Институциональная теория в Украине: направления исследований, особенности, перспективы / В. В. Дементьев // *Научные труды ДонНТУ. Серия : экономическая*. – 2006. – Вып. 103-1. – С. 17–31.
11. Hitt M. Michael Navigating in the New Competitive Landscape: Building Strategic Flexibility and Competitive Advantage in the 21st Century / Michael M. Hitt, Barbara W. Keats, Samuel M. DeMarie // *Academy of Management Executive : Academic Journal*. – 1998. – Vol. 12, No 4. – P. 22–42.
12. Новиков А. М. Методология научного исследования / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 280 с.
13. Шумпетер И.А. Теория экономического развития / И.А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
14. Абибуллаев М. С. Прикладные аспекты эволюционной теории экономики / М. С. Абибуллаев // *Экономика Крыма*. – 2008. – № 23. – С. 38–42.
15. Николук О. М. Особливості застосування методів математичного моделювання та оцінювання конкурентоспроможності підприємства / О. М. Николук // *Економічний вісник НГУ*. – 2012. – № 2. – С. 151–154.

References

1. Porter M.E. Konkurentnaia stratehiia: Metodyka analiza otraslei y konkurentov / Maikl E. Porter; Per. s anhl. – M. : Alpyna Byznes Buks, 2005. – 454 s.
2. Porter M.E. Competitive advantage: creating and sustaining superior performance / M.E. Porter. – New York : Free Press, 1985. – 592 p.
3. Khamel H. Konkuryruia za budushchee. Sozdanye rynkov zavtrashnego dnia / H. Khamel, K.K. Prakhalaad. – Per. s anhl. – M. : ZAO «Olymp-Byznes», 2002. – 288 s.
4. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantages / Jay Barney // *Journal of Management*. – 1991. – Vol. 17, #1. – P. 99–120.
5. Teece D.J. Dynamic Capabilities and Strategic Management / David J. Teece, Gary Pisano, Amy Shuen // *Strategic Management Journal*. – 1997. – Vol. 18, # 7. – P. 509–533.
6. Grant R.M. The Resources-Based Theory of Competitive Advantage: Implications of Strategy Formulation / R.M. Grant. – *California Management Review*. – 1991. – Vol. 33, #3. – P. 114–135.
7. Prakhalaad K.K. Maibutnie konkurentsii. Tvorennia unikalnoi tsinnosti spilno iz klientamy / K.K. Prakhalaad, V. Ramasvamy. – K. : Vyd-vo Olesia Kapusty, 2005. – 258 s.
8. Brandenburger A. M. Co-opetition / A. M. Brandenburger, B. M. Nalebuff. – N. Y. : Doubleday, 1996. – 105 p.
9. Moore F. Predators and Prey: A New Ecology of Competition / F. Moore // *Harvard Business Review*. – 1993. – # 3. – R. 75–86.
10. Dementev V. V. Ynstytutsionalnaia teoriia v Ukraine: napravleniia yssledovani, osobennosti, perspektivy / V. V. Dementev // *Nauchnye trudy DonNTU. Seryia : ekonomicheskaiia*. – 2006. – Vyp. 103-1. – S. 17–31.
11. Hitt M. Michael Navigating in the New Competitive Landscape: Building Strategic Flexibility and Competitive Advantage in the 21st Century / Michael M. Hitt, Barbara W. Keats, Samuel M. DeMarie // *Academy of Management Executive : Academic Journal*. – 1998. – Vol. 12, No 4. – P. 22–42.
12. Novykov A. M. Metodolohiia nauchnoho yssledovaniia / A. M. Novykov, D. A. Novykov. – M. : Knyzhnyi dom «LYBROKOM», 2010. – 280 s.
13. Shumpeter I.A. Teoriia jekonomicheskogo razvitija / I.A. Shumpeter. – M. : Progress, 1982. – 455 s.
14. Abybullaev M. S. Prykladnye aspekty evoliutsyonnoi teoryy ekonomyky / M. S. Abybullaev // *Ekonomyka Kryma*. – 2008. – # 23. – S. 38–42.
15. Nykoliuk O. M. Osoblyvosti zastosuvanniia metodiv matematychnoho modeliuvanniia ta otsiniuvanniia konkurentospromozhnosti pidpriemstva / O. M. Nykoliuk // *Ekonomichnyi visnyk NHU*. – 2012. – # 2. – S. 151–154.

Рецензія/Peer review : 7.7.2013 р. Надрукована/Printed : 20.8.2013 р.

Рецензент: д. е. н., проф., зав. кафедри економіки природокористування та менеджменту лісового господарства Житомирського національного агроекологічного університету Зіновчук Н.В.